

Migracions i identitats a Barcelona

F. Xavier Medina
Institut Català de la Mediterrània
Barcelona

Les migracions han estat i són un element sempre present en la configuració sociocultural, urbanística, etc., de les ciutats. L'article compara la immigració basca i l'andalusa a Barcelona i analitza les normes migratòries i els processos de recreació de les identitats col·lectives així com la construcció i l'apropiació de l'espai urbà que fan els esmentats grups.

Migrations have long been and continue to be an important element in the sociocultural and urbanistic configuration of cities. The article compares Basque and Andalusian immigration in Barcelona and analyzes their migratory patterns and processes of recreating a collective identity, along with their constructions and appropriations of urban space.

La ciutat, entitat entesa i construïda sempre des d'una perspectiva humana, amb una càrrega intrínseca i socialment establerta, és en si mateixa un mitjà que, a causa de les seves característiques, tendeix a una complexització dels models, i en el qual es dona àmpliament una contínua recreació de la diversitat dins del domini de l'homogeneïtzació urbana. Com ja assenyalava Wirth (1988:37-38) a finals dels anys trenta: "La ciutat ha estat històricament gresol de races, pobles i cultures, i un viver propi d'híbrids culturals i biològics nous. No solament ha tolerat les diferències individuals, [sinó que] les ha fomentat", amb actors que, des d'aquesta convivència en la diferència, construeixen la seva semblança (Fernández-Martorell, 1996). De la mateixa manera, i com assenyalava Hannerz (1986:330): "La ciutat com a conjunt és la unitat que s'enfoca, i s'ha d'entendre com una forma social en interacció amb la societat que l'envolta".

Catalunya –i molt especialment la seva capital, Barcelona– ha estat al llarg dels segles un territori mestís; un territori de pas. Cruïlla de cultures, Barcelona s'ha convertit, ja des de la segona meitat del segle XIX, i molt especialment durant el segle XX, en una ciutat atractiva per a les migracions, d'origen principalment espanyol, en un primer moment, i amb un relatiu increment de les internacionals particularment en les dues darreres dècades.

La demògrafa Anna Cabré (1990:281-283) assenyalava que "després de França, Catalunya va ser, juntament amb algunes regions hongareses, un dels pocs llocs on la fecunditat va començar a baixar als voltants de 1850, i no únicament a la zona urbana de Barcelona, sinó també a les àrees rurals". Des d'aquesta perspectiva, veiem com "els saldos migratoris, estimats dècada per dècada entre 1900 i 1980 [impliquen que a Catalunya] una població que tenia 2.000.000 d'habitants a començaments de segle n'ha absorbit 3.000.000 en vuitanta anys". Tot això implica, com destaca la mateixa autora, que un 60% llarg de la població catalana, i molt particularment al municipi de Barcelona, destinació principal de la immigració al Principat,¹ és fruit directe o indirecte de la immigració, de manera que tres de

cada quatre habitants de Catalunya, avui, tenen pares, mares o avis que han immigrat al segle XX, o bé són immigrants ells mateixos.

La importància de les migracions a casa nostra queda absolutament palesa a partir d'aquestes afirmacions. Cal destacar, de tota manera, que durant tot el segle XX, i fins l'any 1986, la immigració procedeix fonamentalment d'altres àrees de l'Estat espanyol, tot i ser reemplaçada gradualment per immigració estrangera, i molt particularment per la d'origen marroquí.² Mentre que en un primer moment, les migracions procedeixen principalment del País Valencià, Aragó i Múrcia, els andalusos aniran progressivament augmentant la seva presència fins a convertir-se en la primera regió/comunitat autònoma de procedència de la immigració, tant pel que fa a Catalunya com, principalment, a la ciutat de Barcelona. Altres comunitats de procedència, com Extremadura, les dues Castelles o Madrid, guanyaran també pes, tot i que amb una diferència considerable, amb el pas de les dècades (Domingo i Osàcar, 1998).

És gairebé una obvietat el fet d'observar que, amb les migracions, els individus i els col·lectius aporten a les societats que els reben els seus bagatges culturals, al temps que reproduïxen i recreen les seves identitats grupals, amb trajectòries i projectes, però, particulars i diferents en cada cas concret. En les pàgines que segueixen intentarem fer una breu aproximació comparativa als processos migratoris de dos d'aquests grups esmentats: el basc i l'andalús.³ Aquesta comparació ens permetrà observar, a través de fonts diverses d'informació, diferents pautes migratòries i processos d'adaptació al nou medi utilitzats pels actors mateixos, en relació principalment al municipi de Barcelona com a punt de destinació final.

Les migracions basca i andalusa al municipi de Barcelona

Els grups basc i andalús a Barcelona presenten característiques i pautes migratòries dissímils, tot i que, malgrat el que pogués semblar en un pri-

mer moment, complementàries. Pel que fa referència a la immigració basca, cal remarcar que no podem considerar que aquesta sigui un model típic d'immigració economicolaboral, tal i com la coneixem molt especialment a les grans ciutats d'un Estat com l'espanyol. Una primera dada característica és el seu relativament reduït volum, que excedeix escadusserament les set mil persones,⁴ sempre en comparació, evidentment, amb el volum d'altres grups d'immigrants residents a Barcelona, com és el cas de l'aragonès, amb més seixanta-cinc mil persones, o el gallec, amb quaranta-tres mil.⁵ Les referències a la immigració andalusa situen aquesta a la part contrària de la taula migratòria: amb més de cent quaranta-cinc mil persones⁶, Andalusia és la comunitat autònoma de procedència amb un nom-

1. Entre 1900 i 1986, la ciutat de Barcelona i la seva província "ha registrat sempre més del 80% de la població que viu a Catalunya que resideix fora de la seva província d'origen" (Domingo i Osàcar, 1998).

2. Després de la regularització de l'any 1991, i tot i que amb molt poc volum de persones des del punt de vista comparatiu, la immigració marroquina es visibilitza notablement. En aquests moments, la població marroquina, amb 2.807 persones, és la nacionalitat estrangera més nombrosa a la ciutat de Barcelona (Parès i Pont, 1997:16) i també a Catalunya, amb 29.941 persones (*Anuario de Migraciones* 1996, en premsa). No tractarem en aquest article el tema de la immigració estrangera; per a un estudi detallat de la immigració marroquina, cf. el llibre de Colectivo Ioé (1995); també es pot veure Roque i Medina (1998).

3. Pel que fa al grup basc resident al municipi de Barcelona, ens basarem en dades procedents del treball de camp propi, dut a terme entre 1987 i 1996. En referència al grup andalús a Catalunya utilitzarem, bàsicament, l'obra d'Emma Martín (1990, 1992), refermada amb algunes referències de Jiménez de Madariaga (1996a, 1996b), així com una part del treball de camp entre immigrants andalusos que portem fent en els darrers mesos, dins d'un projecte sobre identitats col·lectives i ètnicitat a l'Estat espanyol i Mèxic.

4. 7.571 persones, concretament, segons el darrer cens de població de 1991 (1994). L'any 1986 trobàvem 8.027 persones, segons les dades del *Padró d'habitants de la ciutat de Barcelona* (1988).

5. Cf. *Cens de població 1991*, op. cit.

6. Concretament, 146.199 persones (*Cens de població 1991*, op. cit.); 160.127 persones segons el *Padró d'habitants de la ciutat de Barcelona*, op. cit.

Barcelona s'ha convertit, especialment durant el segle XX, en una ciutat atractiva per a les migracions. Arribada d'immigrants a Barcelona en els anys seixanta

bre més gran d'immigrants a la ciutat' (cf. taula 1).

Un altre factor d'interès, en referència a ambdós grups, són els seus períodes d'arribada a la Ciutat Comtal. Trobem que, com podem veure al gràfic 1, mentre que els bascos tenen els seus punts màxims, d'una banda, abans de 1940 i, de l'altra, a la dècada 1971-1980, els andalusos, en sintonia amb aquells grups d'una més clara tradició migratòria per motius economicolaborals, presenten el seu punt màxim en la dècada 1961-1970. Considerem que aquesta especificació és vàlida tant pel que fa a Barcelona capital com a Catalunya en general. En aquest darrer cas, veiem (taula 3) com els nascuts a Andalusia augmenten progressivament el seu pes específic, fins arribar al seu màxim (un 51% sobre la població resident a Catalunya nascuda a la resta de l'Estat) durant el període 1961-1970, mentre que comencen a minvar –tot i que no perden la seva importància– a partir de la dècada següent (1971-1980).

Podem veure, a partir del gràfic 1 i de les taules 2, 3 i 4, com les èpoques d'arribada de bascos i andalusos al municipi de Barcelona no es corresponen en el temps. D'una banda, mentre que els andalusos arriben majoritàriament en l'època en la qual es registra un més gran creixement per causa de les migracions a la ciutat de Barcelona,⁶ veiem que les dates d'arribada dels bascos no es corresponen amb aquest període, sinó que presenten els seus punts màxims, precisament en dues èpoques en què la immigració andalusa a Catalunya i a Barcelona, o bé no havia co-

Taula 1. Residents a Barcelona (municipi) per comunitat autònoma de naixement (1991)

COMUNITAT AUTÒNOMA	NOMBRE DE PERSONES
Andalusia	146.199
Aragó	65.086
Extremadura	26.089
Galícia	43.629
País Basc.....	7.571

Font: Elaboració pròpia a partir de *Cens de població 1991* (1994)

Taula 2. Períodes d'arribada dels bascos a Barcelona municipi.

Anterior a 1940.....	1.808
1941-50.....	1.204
1951-60.....	1.055
1961-70.....	1.442
1971-80.....	1.584
1981-86.....	838
Ns/nc.....	96

Font: Elaboració pròpia a partir del *Padró d'Habitants de Barcelona* (1988)

Taula 3. Andalusos empadronats a Catalunya (Generacions. Percentatge sobre la població nascuda a la resta de l'Estat).

ANYS	PERSONES
1911-20.....	13'91
1921-30.....	20'17
1931-40.....	26'95
1941-50.....	36'65
1951-60.....	48'33
1961-70.....	51'04
1971-80.....	45'09
1980-86.....	29'34

Font: Domingo i Osàcar(1998)

Al llarg del segle XX, els andalusos han augmentat progressivament la seva presència a Catalunya i principalment a Barcelona. Celebració del Dia d'Andalusia a Barcelona a finals de la dècada dels setanta

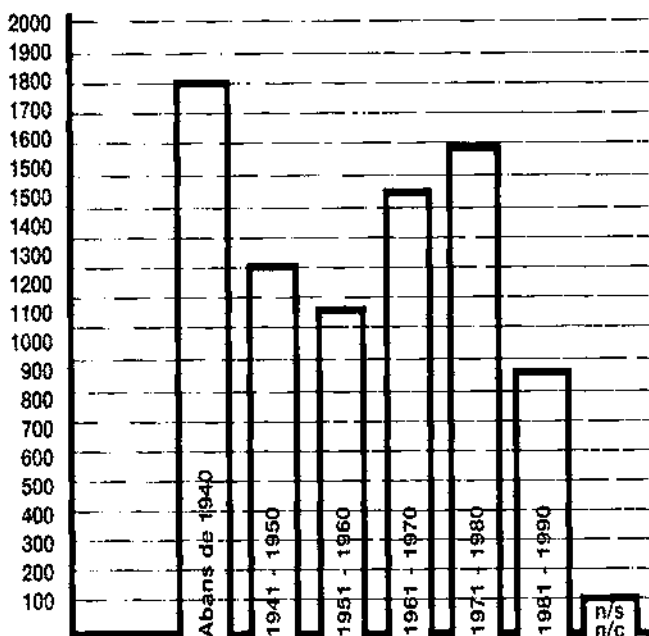

Taula 4. Bascos empadronats a Catalunya (Generacions. Percentatge sobre la població nascuda a la resta de l'Estat).

Anys	Persones
1911-20	1'28
1921-30	1'34
1931-40	2'51
1941-50	1'29
1951-60	0'61
1961-70	0'73
1971-80	1'90
1980-86	4'27

Font: Elaboració pròpia a partir de INE i A. Domingo(1997)

Gràfic 1. Períodes d'arribada dels bascos a Barcelona (municipi).

Font: Padró d'habitants de Barcelona (1998)

mençat encara a arribar amb la seva força màxima, o bé ja havia començat el seu recés. Igualment, i d'aquests dos lapses de temps assenyalats, el contingent més gran arribat a la Ciutat Comtal des d'Euskadi el trobem en el període corresponent a la Guerra Civil espanyola i el seu moment immediatament posterior (Medina, 1992); període en el qual molts bascos van abandonar el seu lloc d'origen per causes directament relacionades amb el conflicte bèl·lic, i van trobar

a Barcelona un enclavament privilegiat: d'una banda, una ciutat amb una mida suficientment considerable que, tanmateix, començava a acusar ja les primeres onades migratòries; d'altra, bones possibilitats laborals en una economia d'importants antecedents industrials, amb una forta tendència al creixement, accentuada per les exposicions universals de 1888 i 1929, així com per la construcció de la xarxa del ferrocarril metropolità; i un tercer factor important en aquells moments de conflictivitat: la relativa proximitat de la frontera francesa, àmpliament utilitzada durant i després de la conflagració.⁹

"Nosotros éramos lo que se llamaba 'Rojos', y

7. "La importància numèrica dels andalusos a Catalunya és d'una magnitud tan important que fins i tot hi ha autors que denominen la província de Barcelona com la novena província andalusina" (Martín, 1992:9)

8. El moment d'una més gran recepció d'immigrants al municipi de Barcelona es dona, concretament, entre els anys 1956 i 1966 (cf. *Butlletí d'Estadística Municipal* 1986, p. 50).

9. He tractat aquest aspecte més extensament a Medina (1992); cf també Medina (1997).

Els individus i els col·lectius immigrants aporten a les societats que els reben els seus bagatges culturals, al temps que reproduïxen i recreen les seves identitats grupals. Capella de la Verge de Guadalupe. Parròquia de la Concepció (Barcelona)

huyendo de Franco, pues vinimos desde Eibar a Bilbao, de Bilbao a Santander, y de Santander a Avilés. Después, desde allí, nos fuimos por mar hasta Burdeos, y de Burdeos volvimos a pasar la frontera hasta aquí (Barcelona)" (Home, guipuscoà, 68 anys).

Les paraules d'aquest informant, arribat al municipi de Barcelona l'any 1937, ens situen fermament sobre el terreny. Veiem, doncs, aquí la primera de les causes de l'arribada a la capital catalana d'alguns dels avui residents bascos. En aquest mateix moment, la immigració andalusa es troba en un moment de creixement gradual de manera continuada, però encara lluny dels seus punts màxims, situats entre 1951 i 1970 (cf. taula 3).

"[...] Llegué en los años cincuenta, mira tú si llevo ya... [...] Una hermana mía estaba ya aquí de antes, y yo me vine con ella y me estuve en su casa, y luego vino otra hermana mía, que se estuvo también primero, pero luego me puse a trabajar en la casa de una señora, y ya yo me quedaba ahí a dormir [...]" (Dona, nascuda a Almeria,¹⁰ 65 anys).

Les institucions basques existents a Barcelona es multiplicaran durant l'època de preguerra i, molt especialment, durant la Guerra Civil. Tro-

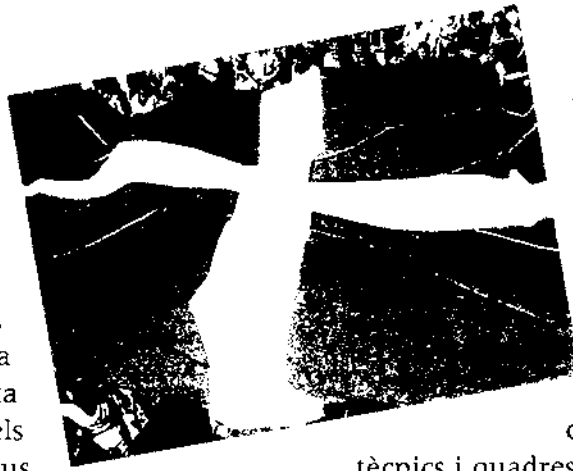
bem, d'una banda, el Solar Vasco-navarro, la institució basca amb més solera de la ciutat, i situat al cèntric passatge d'Escudellers.

"Había un centro vasco, sí. Aunque yo no lo llegué a conocer. He tenido noticias de él por otros asuntos y papeles que he movido, y así, pero no porque haya ido (...) porque creo que aquello debió cerrar ... allá por los años veinte o así, fíjate si hablo de tiempo" (Home, guipuscoà, 70 anys).

El caràcter de bona part de les institucions que es creen en aquests moments, d'acord amb els temps que corren, té un marcat accent nacionalista. El *Batzoki*, o local del Partit Nacionalista Basc (EAJ-PNV) va ser fundat l'any 1930. I, durant la Guerra Civil, després de la caiguda de Bilbao, el Govern basc en ple, encapçalat pel lehendakari José Antonio de Aguirre, es va traslladar i va establir la seva seu a Barcelona (cf. Medina, 1992). Van ser anys d'una gran activitat basca a Catalunya, i molt especialment a la Ciutat Comtal.

A partir dels anys quaranta, però, i un cop finalitzada la conflagració,¹¹ la immigració basca cap al municipi de Barcelona inicia el seu descens, fins que a principis dels anys seixanta comença una feble remuntada que acabarà consolidant-se, finalment, durant la dècada 1971-80.¹²

Pel que fa a la col·lectivitat andalusa, però, és ara, precisament, quan comença la seva més gran aflluència cap a la ciutat, i és també ara quan la necessitat d'una apropiació més intensiva i específica de l'espai urbà es fa més palesa. A finals dels anys cinquanta es fundarà el primer dels centres andalusos a Barcelona: la Casa de Almeria, car, com hem dit abans, és en un primer moment la immigració d'aquesta província la que té una més gran aflluència cap a la ciutat. Durant els anys seixanta –molt especialment durant la segona meitat de la dècada– i principis dels setanta, amb una immigració andalusa ja ben establerta tant a Barcelona ciutat com en la major part dels nuclis urbans importants del cinturó barcelonès¹³, comencen a aparèixer ja tot un seguit important de centres andalusos tant a Barcelona com a diferents poblacions catalanes. Com Emma Martín (1990: 255-257) assenyala,

La immigració basca a Barcelona va començar a ser important ja en les primeres dècades del segle XX.

aquests centres combinen, d'una banda, una ideologia principalment espanyolista amb, d'una altra, "un desig dels andalusos de no perdre els seus orígens [...] [i] un contingut fortament andalús, de manera que s'arriba àdhuc a reivindicar la identitat andalusa". No és casualitat, en aquest sentit, que a les primeres eleccions al Parlament català, l'any 1980, el *Partido Socialista de Andalucía* obtingués dos escons.¹⁴

L'afluència d'immigració andalusa cap a Barcelona continuarà sent important encara durant tota la dècada dels setanta, amb una forta davallada a partir ja dels anys vuitanta. Serà, però, precisament en aquest moment, com hem esmentat ja més amunt, quan es doni un altre període remarcable d'afluència d'immigració basca cap al municipi de Barcelona. Podem comprovar igualment que, tot i que la "febre" de la migració econòmica ha quedat ja en bona part enrere en els anys anteriors, és aquest encara un període de forta immigració a la ciutat, amb l'arribada, per exemple, d'un 14'8% dels avui residents andalusos, i amb una important immigració, encara, d'extremenys, castellans o aragonesos. Podem veure, però, que la immigració "tradicional" (economicolaboral) pateix, en general, una disminució important: en el cas andalús d'un 20%.¹⁵ Malgrat tot això, és ara quan un nou contingent de persones decideix el seu trasllat a Barcelona des d'Euskadi.¹⁶

Si observem en el mapa urbà barcelonès les zones on viu un nombre més gran d'immigrants bascos, podrem observar que s'hi troben algunes d'aquelles que tenen un estatus socioeconòmic més elevat. En aquests districtes¹⁷ viu un 42,5% dels membres del col·lectiu esmentat i, curiosament, bona part d'ells van arribar a la ciutat de Barcelona amb posterioritat a l'any 1971. Els motius pels quals aquestes persones es troben a la ciutat no són els d'una recerca indiscriminada de feina, sinó que, en un rellevant percentatge dels casos, és des del mateix lloc de treball que ja s'ocupava en el lloc d'origen des d'on s'accedeix, per canvi de destinació, a l'actual activitat a Barcelona. Aquest és el cas de diversos executius

d'empreses, bancs o caixes d'estalvi bascos que tenen filials a la capital catalana, així com d'altres

tècnics i quadres mitjans que han estat cridats i/o traslladats des d'Euskadi.

"La cosa fue porque yo estaba trabajando en esta empresa [nord-americana], pero estaba aún de prueba, y cuando llegó el momento de decirme si me quedaba o no, pues no me decían nada. Entonces me llamaron un día para hablar conmigo, vieron que era soltera, y tal, y me propusieron pasarme a Barcelona, a las oficinas

10. Cal destacar, com veurem més endavant, que "els primers andalusos que es dirigiren a Catalunya van sortir majoritàriament de la província d'Almeria" (Martín, 1990:255).

11. El paper de la frontera francesa, esmentat més amunt, exercirà la seva importància. Un cert nombre de bascos que en un moment donat es troben a Barcelona es veuran obligats a abandonar la ciutat i el Principat amb l'entrada de les tropes franquistes.

12. Per observar aquest fet, tenim tant les dades que oferim a la taula 1 com les de la taula 4. Amb relació a aquestes darreres, però, cal apuntar que entren en joc més factors que la simple baixada numèrica dels immigrants, i que cal tenir-los en compte; molt especialment, el fet que tots els grups, en general, disminueixen en proporcions diferents la seva presència a la ciutat, la qual cosa influeix en les consideracions a prendre sobre un grup determinat. Les dades que podem veure a la taula 1, tot i que són reafirmades per les de la taula 4, donen en aquest sentit una informació més directa sobre els fets exposats.

13. Són molt destacables, per exemple, els casos de l'Hospitalet de Llobregat, o de Santa Coloma de Gramenet, on se celebren en els darrers anys les "Fires d'abril", gran moment festiu per excel·lència de la col·lectivitat andalusa a Catalunya (cf. Calvo i Medina, 1996). Des d'un punt de vista comparatiu, amb relació als andalusos a Madrid, cf. Jiménez de Madariaga (1996a, 1996b).

14. *Anuari Estadístic de Catalunya 1997* (1997:711).

15. Padró d'habitants de Barcelona (1988). Vegeu també la taula 3.

16. Segons les dades utilitzades per Esteve (1973:151), l'any 1970 hi havia al municipi de Barcelona un total de 17.962 bascos.

17. Sant Gervasi (1.105); Esquerra de l'Eixample (772); Gràcia (487); les Corts (482); Sarrià (388). En el percentatge s'inclou també Pedralbes (179). Dades del *Padró d'habitants de la ciutat de Barcelona* (1988).

Els grups immigrants porten una apropiació específica de la ciutat que implica una construcció particular de l'espai. Sopar social amb txistularis a l'Euskal Etxea (casa basca) de Barcelona. Fotografia: F. X. Medina

nuevas. [...] Yo en un principio me lo pensé un poco, porque, bueno, dejar a mis padres y eso, y marcharme sola a Barcelona, pues no es que me hiciera mucha gracia; pero, bueno, como me interesaba seguir en el trabajo y eso, y sólo iban a ser unos meses, pues me vine. Y ahora ya llevo aquí más de diez años, y no creo que vuelva a casa aún en tiempo (...)" (Dona, alavesa, 32 anys).

Un exemple destacable, tot i que ja de les acaballes d'aquest període, pot ser el de la distribució per grups professionals dels bascos arribats i empadronats al municipi de Barcelona l'any 1986. Trobem que, sobre un total de 93 persones¹⁸, prop d'un 20% correspondrien a les diverses categories de directius,¹⁹ professions lliberals i tècnics superiors; poc menys d'un 15% serien altres tècnics, quadres intermedis i aquells que correspondrien a la categoria "religiosos, esportistes, artistes i membres de les forces armades"²⁰; mentre que tan sols un 13% correspondrien a altres categories de treballadors.²¹ Una mateixa revisió de la immigració andalusa per grups profes-

sionals ens situaria, per exemple, per a la primera categoria de directius, professions lliberals i tècnics superiors, en un 7% del col·lectiu, mentre que només un 3'5% es trobarien dintre de la segona categoria professional que hem assenyalat (altres tècnics, quadres intermedis i "religiosos, esportistes, artistes i membres de les forces armades").²² Veiem, doncs, sumant aquestes dues categories per a ambdós grups, que el que entre els bascos significa un 35% del col·lectiu, per als andalusos sumaria, en aquest mateix moment, poc més d'un 10% del total.

Tot i mantenir-se en termes absoluts com el col·lectiu immigrant més nombrós i important tant pel que fa a Barcelona ciutat i província –amb més de cent quaranta-cinc mil persones–, com a Catalunya en general, si observem els percentatges referents a les generacions d'andalusos empadronats a la ciutat (taula 3), veiem que el pes del col·lectiu amb relació a la població nascuda a la resta de l'Estat espanyol ha minvat considerablement, i ha passat d'un 45'09% a la dècada 1971-1986 a un 29'34% entre 1980 i 1986.²³ La disminució del pes específic del col·lectiu andalús ha portat, en termes estadístics, a una relativa valorització de la resta de grups en el conjunt urbà barcelonès i, evidentment, també a Catalunya, des d'un punt de vista més general. Aquesta és, en bona part –i entre d'altres–, la causa de la pujada del pes relatiu del grup basc entre 1971-1980 i 1980-1986 (d'un 1'90% a un 4'27%), malgrat la seva pèrdua específica d'individus en termes absoluts (cf. taula 4).

Si alguna cosa queda clara, de totes maneres, a través del que hem vist fins ara, és que els grups, com els individus, en un context urbà d'immigració, porten a terme una construcció i

18. Cf. *Butlletí d'Estadística Municipal 1986*, p. 52.

19. Directius d'empreses, administració pública, comerç i serveis (*ibid.*)

20. Un altre 20% correspondria a menors d'edat i estudiants, un 15% a mestresses de casa i al voltant d'un 5% a jubilats

21. Cal esmentar, a l'hora de comentar aquestes dades, que un important percentatge, superior al 30% del total, no consta en la descripció estadística.

22. Hem de comptar, però, que en el cas andalús no consta tampoc gairebé un 35% dels empadronats en la descripció estadística.

23. El pes específic ha continuat disminuint fins el darrer cens de l'any 1991, com hem pogut veure més amunt (cf. nota 6).

24. I del temps (cf. Fernández-Martorell, 1996).

una apropiació de la ciutat específiques, amb unes pautes d'assentament que els són pròpies i que, en tot moment, impliquen una construcció de l'espai²⁴ concreta adaptada a les seves necessitats sobre el terreny. Barcelona ha estat i continuarà sent, no solament un lloc de pas i de projectes temporals, sinó ben bé allò que en Louis Wirth anomenava "gresol de cultures". L'origen de les migracions que es reben –i l'elaboració i la recreació de les identitats que es donen en aquest marc– és canviant, i això constitueix, precisament, en bona part, la riquesa de l'univers que es construeix dins la ciutat. Com deia també Hannerz, "la ciutat com a conjunt és la unitat que s'enfoca". Aquest conjunt implica una construcció comuna de l'urbs; una construcció que conté a dintre seu, però –i no ho podem oblidar– moltes construccions i apropiacions diverses.

Bibliografia

- Anuari Estadístic de Catalunya 1997*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, 1997.
- Bulletí d'Estadística Municipal 1986*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1987.
- CABRÉ, A. "Les migracions a Catalunya, 1900-2000". A: ROQUE, M. À. (ed.) *Els moviments humans en el Mediterrani Occidental*. Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis, 1990.
- CALVO, L.; MEDINA, F. X. (1996) "La festa reinventada. La recreación de la fiesta en Cataluña nes caberes dómines del franquismu y la democracia". *Cultures. Revista Asturiana de Cultura* (1996) [Oviedo], núm. 6.
- Cens de població 1991*. (1994). Vol. IX: *Lloc de naixement de la població. Dades comarcals i municipals*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- COLECTIVO IOÉ. *Marroquins a Catalunya*. Barcelona: Proa, 1995.
- DOMINGO, A.; OSÁCAR, R. "Apunts sobre la immigració a Catalunya al segle XX". *L'Avenç* [en premsa].
- ESTEVA, C. "Aculturación y urbanización de inmigrados en Barcelona? Cuestión de etnia o cuestión de clase?". *Ethnica* (1973) núm. 5.
- FERNÁNDEZ-MARTORELL, M. *Creadores y vividores de ciudades. Ensayo de antropología urbana*. Barcelona: EUB, 1996.
- HANNERZ, U. *Exploración de la ciudad*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1986.
- JIMÉNEZ DE MADARIAGA, C. (1996a) "Cambio y emigración. Virgen de la Puebla de Peña de Guzmán". *Demófilo. Revista de Cultura Tradicional de Andalucía* (1996) [Sevilla], núm. 21.
- JIMÉNEZ DE MADARIAGA, C. (1996b) "La construcción de la identidad a través del discurso". A: GARCÍA, J. L. (coord.) *Etnolingüística y análisis del discurso*. Saragossa: Instituto Aragonés de Antropología/Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español.
- MARTÍN, E. "Las asociaciones andaluzas en Catalunya y su función de reproducción de la identidad cultural". A: CUCÓ J.; PUJADAS, J.J. (coord.) *Identidades colectivas. Etnicidad y sociabilidad en la Península Ibérica*. València: Generalitat Valenciana, 1990.
- MARTÍN, E. *La emigración andaluza a Cataluña*. Sevilla: Fundación Blas Infante, 1992.
- MEDINA, F. X. (1992) "La migració basca cap a Barcelona durant la Guerra Civil. Antropologia i Història a memòria del lehendakari Aguirre". *Generació* [Barcelona], núm. 4.
- MEDINA, F. X. "La inmigración vasca en la ciudad de Barcelona. Una aproximación desde la antropología urbana". A: MEDINA, F. X. (comp.) *Los otros vascos. Las migraciones vascas en el siglo XX*. Madrid: Fundamentos, 1997.
- Padró d'habitants de la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1998.
- PARÈS, A.; PONT, À. (1997) "L'Observatori permanent de la immigració a Barcelona". *Barcelona Societat* [Barcelona], núm. 7.
- ROQUE, M. À.; MEDINA, F. X. "El repte intercultural a Catalunya. Les noves migracions mediterrànies". *L'Avenç* [en premsa].
- WIRTH, L. (1939). "El urbanismo como forma de vida". A: FERNÁNDEZ-MARTORELL, M. (ed.) *Leer la ciudad*. Barcelona: Icaria, 1988.